

KONGRESI, SIMPOZIJI, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

**New research in German intelligence history: Fifty years of
Bundesnachrichtendienst 1956 – 2006: the BND in historical context**

Tutzing, 7. – 9. april 2006

Akademija za politično izobraževanje v Tutzingu je skupaj z IHH-A priredila vsakoletno konferenco, ki je bila letos posvečena petdeseti obletnici nastanka nemške obveščevalne službe. Glede na to, da bo septembra večja proslava tega jubileja v ZDA, je bila ta konferenca pravzaprav delovna priprava na bolj množično obiskan dogodek. Slednji bo zabeležil tesno sodelovanje med obveščevalno službo BND in CIO, ki je nastalo v času železne zavese proti novemu nasprotniku, ki je bil enim – t. j. Nemčiji – nasprotnik že v času druge svetovne vojne, medtem ko je bil drugim – torej ZDA – v času vojne zaveznik.

Konferenca se je odvijala v prostorih Akademije, ki jo je ustanovil leta 1957 bavarski parlament kot nadstrankarsko ustanovo in ki jo še vedno financira, kar ji omogoča svoboden akademski status. Glavno področje delovanja Akademije je delo s civilnimi družbenimi gibanji, vse od ustanovitve pa jo odlikuje močna protinacistična usmeritev. V njenem okviru je bila ustanovljena leta 1993 tudi IHA – mednarodna zveza za zgodovino obveščevalnih služb, sprva iz raziskovalcev in akterjev, ki so se ukvarjali z ameriško obveščevalno službo in odnosi z nemško BND, kasneje pa so se jim pridružili tudi raziskovalci iz mnogih držav. Danes šteje že 110 članov iz vsega sveta, manj kot polovica je Nemcev, zastopani pa so tudi raziskovalci iz držav bivšega vzhodnega bloka. Zveza izdaja tudi svoj strokovni časopis, v katerem objavlja strokovne prispevke, skuša pa na to tematiko izdajati tudi knjige.

Konferenco je odprl prof. dr. Wolfgang Krieger z univerze v Marburgu, ki je pozdravil 80 udeležencev iz mnogih držav, med drugim tudi iz ZDA, Nizozemske, Danske, Izraela, Slovenije in Rusije. V razliko od prejšnjih konferenc, ki so potekale izključno v angleščini je bila tokrat polovica referatov v nemščini. Tudi vnaprej pripravljenih sinopsisov ni bilo.

Prvi referent je bil Hans Hennig Crome, bivši direktor BND, ki je imela svoj sedež v Pullachu, hkrati tudi sedežu izpostave ameriške obveščevalne službe CIA v Nemčiji. Njegov referat z naslovom »Organizacija Gehlen kot predhodnica BND« je podal kratek oris razmerij med OSS kot medvojno obveščevalno službo ZDA, njeno preobrazbo najprej v CIC in nato v CIA in njen interes, da potem, ko je le nekaj dni po smrti Adolfa Hitlerja v roke ameriških obveščevalnih oficirjev padel Richard Gehlen, med vojno vodja oddelka t. i. zunanje obveščevalne službe nacistične države, njegovo vedenje izkoristi za boj proti novemu nasprotniku – sovjetski obveščevalni službi. Značilno za delo Organizacije Gehlen je bilo, da ni bila legalna, bila pa je uporabna. Združevala je področje zbiranja informacij od človeških virov – danes imenovano HUMINT (human intelligence), kot tudi s pomočjo tehničnih sredstev – SIGINT (signal intelligence). Pri človeških virih pa je jasno, da je njeno mrežo tvorilo bivše osebje gestapa, najbolj zloglasne hitlerjeve tajne politične policije, ki pa ni moglo zasesti vodilnih mest v organizaciji – lahko so bili le terenski obveščevalci. Vodilna mesta so bila pridržana vojaškemu obveščevalcem. S strokovno oznako lahko rečemo, da je Gehlen svoje delo iz obveščevalnega (med vojno) spremenil v protiobveščevalno delo. Z ustanovitvijo BND so se uresničile Gehlenove sanje o obnovitvi nemške obveščevalne službe, vendar brez njega, saj so Britanci in Allen Dulles uskladjali stališča, da mora novo službo voditi nekompromitirana oseba. Tako se je začelo uspešno petdesetletno sodelovanje ameriške in nemške obveščevalne službe.

Naslednji referent je bil Helmut Müller Engbergs iz berlinskega BSTU. Naslov njegovega prispevka je bil »KGB proti BND. Primer nemške preiskave«. Gre za sodelovanje vzhodnih Nemcev s sovjet-

skimi obveščevalci po istih vprašanjih – torej, kdo od bivših gestapovcev dela za ZDA in kako mu podtakniti čimveč dezinformacij. Po njegovem mnenju so Američani zasegli arhive STASI-ja – zadeva je bila v tisku imenovana Rosenholz – zato, da bi ugotovili, kje so jim »puščale« informacije in so jih šele čez deset let vrnil Nemcem. Seveda ostaja odprto vprašanje, ali so vrnil vse. Tako organizacija Gehlen kot KGB sta delali z Nemci na podlagi »Bruderschafta«. Torej so Nemci »bratsko« pomagali vzhodni (KGB) kot tudi zahodni (CIA) obveščevalni službi. Novo obveščevalno službo so zato v Nemčiji zasnivali drugače in jo poimenovali v Službo za zaščito ustave.

Po referatu se je razvila zelo zanimiva in obsežna razprava, v kateri so soočali različna stališča o teh vprašanjih, predvsem ali je organizacija Gehlen sploh obstajala ali je bila zgolj konstrukt, kot trdi referent ter o naravi dvojnih in trojnih agentov in komu lahko v obveščevalnih službah sploh verjame. Kot dokaz delovanja so omenili eno najpomembnejših akcij za angažiranje prebežnikov iz Vzhodne Evrope za informatorje in agente CIE, ki se je imenovala »Red Socks«, katere del je bila tudi organizacija »Gladio«, ki sta jo vodili skupno britanska MI6 in CIA. V njej so bivše državljane vzhodno evropskih in drugih držav (tudi Jugoslavije) uporabili izključno v namene pridobivanja informacij proti Sovjetski zvezi na podlagi njihovega antikomunizma.

Po večerji je bil kot posebni gost povabljen ambasador v pokoju in nekdanji direktor BND iz Münchna dr. Hans Georg Wiewick, ki se je v svojem referatu »50 let – pogled nazaj in naprej – perspektive BND« ozl tako na preteklost kot na prihodnost službe, ki jo je vodil v najbolj občutljivem in tudi za vse Nemce najbolj srečnem času združevanja obeh nemških držav. Po izobrazbi je zgodovinar in je doktoriral na univerzi v Hamburgu na temo iz zgodovine Kraljevine Jugoslavije, bil je zahodno nemški minister za obrambo, ambasador v Tirani, Moskvi, Bruslju in New Delhiju ter kot že omenjeno šef BND med leti 1985-1990. Glede na svoje izkušnje je izrazil mnenje, da je vlada vse od leta 1946 do 1999 zanikala dejstvo, ki ga danes prizna – to je, da potrebuje nasvete BND. Drugi dejavnik, ki ga je v referatu poudaril je, da mora biti vsaka obveščevalna služba pod parlamentarnim nadzorom in da mora biti ta nadzor zakonsko urejen. Danes je za ureditev teh vprašanj v Evropi Nemčija model in vzor. Seveda pa se je tudi Nemčija veliko naučila iz svojih napak. Na vprašanje kdaj je obveščevalna služba uspešna in kdaj neuspešna, si sam odgovarja, da je uspešna takrat, ko je njen uspeh to, kar je uspeh naroda. Zato je bil največji uspeh BND, da je v sodelovanju z oboroženimi silami uspela zagotoviti mirno združitev dveh nemških držav v eno državo – domovino vseh Nemcev. To je dosegla BND na več načinov. Prvič z metodo anketiranja od leta 1985, ko je spraševala ljudi, kakšno je njihovo mnenje o združitvi. Druga naloga BND je bila pridobiti za to rešitev Gorbačova, ki se je z njo strinjal, ovire pa so bili drugi v njegovi okolici. Ko je bil Wiewick ravno v času smrti maršala Tita leta 1980 ambasador v Moskvi, je na vprašanje sodelavcev o možnem razpadu Jugoslavije odgovoril, da bo Jugoslavija razpadla v šestih mesecih potem, ko se ne bo več bala sovjetske grožnje. Zmotil se je – ne v času, ampak v vrstnem redu – saj je Jugoslavija razpadla prej kot pa Sovjetska zveza, ki je bila v nepredvidljivem stanju vse od padca berlinskega zidu. Vizija Gorbačova je bila, da se Rusija vrne v Evropo. Za to pot so se odločili tudi Poljaki, Romuni in tako je prišlo postopno do padca železne zaves in mnoge teh držav so danes že članice Evropske skupnosti.

Seveda je imela BND razen uspehov tudi neuspehe. O njih je govoril njegov predhodnik, po njegovem mnenju pa je bila tudi operacija Gehlen dvomljiva iz moralnih razlogov, saj je podirala tisto, kar je bil temelj povojne evropske ureditve, t. j. antinacizem. Lahko bi se spremenila v velik polom, k sreči pa se je prej končala.

Drugi dan se je začel s skupnim prispevkom dr. Matthiasa Uhla iz nemškega zgodovinskega inštituta v Moskvi in dr. Armina Wagnerja iz Vojaške akademije v Dresdnu, ki sta predstavila, kako je BND opazovala stalež sovjetskih vojaških enot v NDR. Glavni cilj tega nadzora je bil kvantifikacija obsega prisotnosti vojaških enot SZ v Vzhodni Nemčiji in hkrati poskus soočanja obveščevalnih dosežkov. Arhivsko gradivo je dostopno do leta 1961, t. j. do izgradnje Berlinskega zidu. Podatek, ki so ga posredovali je bil, da je imela SZ na področju NDR skupno 500.000 oboroženih mož. Šlo je tudi za čas največje pripravljenosti v zvezi s kubansko krizo. Podatki so bili tudi grafično prikazani skupaj s kritično analizo virov. Glavna pripomba v razpravi je bila, da pri tem opazovanju BND ni bila sama, saj sta ji pomagali tudi britanska in francoska obveščevalna služba, saj je tak kontingent vojakov pomenil neposredno grožnjo varnosti tudi za te države in NATO.

Dopoldanski del se je zaključil z referatom dr. Paula Maddrella z univerze v Aberystwyth v Welsu na temo »Kako je Mf'S porazila BND 1961-1989«, torej premoč Stasija nad zahodno nemško

obveščevalno službo. O tej temi je napisal tudi knjigo »Spying in science«. Premoč Stasija nad BND je ocenil tako visoko, kot je bil uspeh MI5 v času vojne proti Abwehru. V razpravi je bil seveda najbolj prizadet Wick, ki je v delu opisanega obdobja vodil BND. Kljub taktični oz. trenutni premoči STASI-ja pa je po njegovem mnenju dolgoročno ali strateško zmagala BND, saj je z združitvijo Nemčije, ki je niti uspehi STASI-ja niso mogli preprečiti, opravila zastavljeno nalogo.

Popoldanski del je začela edina ženska in najmlajša udeleženka konference mag. Stefanie Waske, ki sicer študira politične vede v Tübingenu, zdaj pa pripravlja doktorat na univerzi v Marburgu pri prof. Kriegerju na temo »Zadeva Falfe in parlamentarna kontrola nad BND v nemškem parlamentu«. Podala je primer moža, ki je bil od leta 1943 v službi RSHA v Švici, leta 1945 se je predal Britancem in delal kot agent provokator in kot tak delal najprej za sovjetsko in od leta 1951 za Gehlenovo obveščevalno službo. Leta 1958 so ga aretirali in šele čez pet let so ga obsodili na 15 let ječe in ga leta 1969 zamenjali za ujetega agenta STASI-ja. Na tem konkretnem primeru je referentka pokazala, kakšen je bil namen uvedbe parlamentarne kontrole. Vlada je hotela biti bolje obveščena od tiska, ki je o zadevi pisal na podlagi svojih virov. Seveda gre pri takšnem odtekanju informacij za zlorabo obveščevalnih informacij v politične namene. Po drugi strani pa ravno iz političnih razlogov pride do prikrojevanja informacij. Da bi zagotovila parlamentarno kontrolo, so morali zato v državi najprej sprejeti ustrežno zakonodajo, kar je bila naloga izvršne oblasti. Rezultat tega pristopa je tudi seznanitev javnosti z arhivi STASI-ja, katere glavni namen je bil preprečitev ponovne uporabe vohunov, torej onemogočiti »recikliranje«, kot se je to zgodilo z organizacijo Gehlen.

Predzadnji referent je bil Günter K. Weisse iz Balingena, ki je govoril o tehničnih obveščevalnih opravilih in sodelovanju med BND in zvezno vojsko. Govoril je le o odprtih virih informacij, ki zajemajo elektronsko obveščevalno službo in komunikacijsko obveščevalno službo, ne pa o dekripciji in špijonaži v ožjem pomenu besede. Ta del službe zajema pojem SIGINT in se je na podlagi izkušenj med vojno razvil v obdobju od leta 1945 do 1950 in sicer najprej kot nujni del spremljanja letalskega prometa.

Zadnji referent tega dne je bil prof. dr. Anthony Glees iz univerze Brunel v Londonu, ki je predstavil STASI-jeve operacije v Veliki Britaniji kot grožnjo Britaniji. Študij o obveščevalnih službah je v Veliki Britaniji zelo razvit, saj imajo celo dva inštituta in dr. Glees je predstojnik enega od njiju. Zato je bil eden od namenov njegove prisotnosti na konferenci, da bi tudi v Nemčiji pomagal vključiti študij obveščevalnih služb v akademski svet, kar je v Britaniji že običaj. Prednost tega je, da že skozi razpravo o določeni problematiki lahko soočiš različna stališča in se tako morda izogneš napakam pri delu. Sam je eden izmed treh avtorjev knjige o STASI-ju. Knjigo je pisal tako, da je vsako trditev zapisano v dokumentih poskušal preveriti z izjavami oseb, s katerimi je naredil intervju. Pri takšnem načinu dela ga kljub objavi ni nihče tožil, čeprav je v Veliki Britaniji zakonodaja glede osebnih pravic zelo stroga. Osnovni namen njegove knjige je bil, da obdela obdobje po letu 1971, ko je po operaciji »Foot« Anglija izgnala 1200 agentov KGB in je s tem mislila, da je naredila vse. Namesto njih pa so začeli delati agenti STASI-ja in to ne le s špijonažo, ampak tudi s subverzivno dejavnostjo povezano z IRO, ki se je KGB v Veliki Britaniji zaradi ogrožanja svojih interesov ni nikoli posluževal. Po njegovi oceni je MI5 podcenjevala to subverzivno dejavnost, kar je njena največja napaka. Druga napaka po njegovem mnenju pa je, da je služba – kakor so mu povedali – baje uničila vse svoje gradivo o STASI-ju. Ker je bila za Veliko Britanijo prioriteta BND, se za konkurenčno službo ni zanimala. Za NDR pa so bile prioriteta Velika Britanija, ZDA in Francija in zato je po avtorjevem mnenju vsak, ki je delal za STASI resno ogrožal Veliko Britanijo.

Po predstavitvah je bila zvečer še redna letna konferenca IIHA, zadnji dan, torej v nedeljo pa sta bila na vrsti še dva prispevka. Prof. dr. Shlomo Shpiro iz univerze Bar – Ilan iz Tel Aviva je predstavil prispevek »HUMINT operacije BND in MOSSADA pod tujo zastavo«. Operacije pod tujo zastavo se v obveščevalnem besednjaku imenujejo operacije, v katerih se agenti, ki so jih angažirali za določeno nalogo, ne zavedajo za koga delajo, saj se jim tisti, ki jih angažira predstavi kot predstavnik druge države. Tako so npr. Izraelci angažirali v sedemdesetih letih palestinske študente, ki so študirali v Nemčiji, ki prav gotovo ne bi hoteli delati za Izrael. Podobno je potekala rekrutacija več drugih ljudi iz bližnjevzhodnih držav, največji odmev pa je imela uspešna akcija zajetja njihovega idejnega vodje šejka Yassina. V razpravi je bilo tudi omenjeno, da sodelovanje s prijateljskimi državami – kot je bil primer Eda Brajnika v imenu Jugoslavije oz. Slovenije – ne spada med takšne operacije, saj so sodelovali zavestno in z enakimi interesi na skupnih načelih antinacizma.

Posvetovanje se je zaključilo z zadnjim referentom Robertom Nowakom, svetovalcem poljskega ministrskega predsednika iz Varšave, ki je predstavil prispevek: »Poljska in BND v hladni vojni«. Referat je pisan na podlagi gradiva poljskega »Inštituta za spomin«, ki je zasnovan po vzgledu Gauckovega inštituta, a tudi ta hrani v glavnem gradivo II. oddelka poljske obveščevalne službe – torej tistega, ki se je ukvarjal z notranjimi nasprotniki. Tudi na Poljskem so opazili rekrutiranje organizacije Gehlen do leta 1956. Na ideološki pritisk s strani radia »Deutsche Welle« so odgovarjali z uvedbo raznih radio-oddajnih postaj, ki pa ni bilo uspešno v odvrnitvi Poljakov od prozahodnih vzorcev, s katerimi jih je vzpodbujala BND. Po razpravi je bilo nekaj vprašanj o vlogi generala Jaruzellskega leta 1981 oz. o tem, kako ga ocenjujejo Poljaki sami. Ugotovljeno pa je bilo, da mnogo knjig obravnava obdobje od leta 1945 do 1953, medtem ko naprej ne sežejo, tudi zaradi pomanjkanja virov na drugi (ruski) strani.

Konferenca je bila zaključena s sklepom, da bo naslednje leto ponovno organizirana v Nemčiji, tema pa bo predvidoma posvečena ekonomski špijonaži.

Ljuba Dornik Šubelj

36. mednarodni kulturnozgodovinski simpozij Mogersdorf-Modinci

Mogersdorf, 4. – 7. julija 2006

Kot je razvidno iz poročila o 35. simpoziju Mogersdorf-Modinci (gl. Mojca Peternel v ZČ, št. 1, 2006, str. 225–226) slovenska stran prvič od prirejanja tega simpozija ni sodelovala ne z referatom in ne z delegacijo, udeležila sta se je le dva predstavnika na posebno povabilo štajerskih gostiteljev. Leta 2006 je bil položaj bolj razveseljiv, saj sta spet nastopila dva referenta, ki sta si prevajanje sicer morala plačati sama, slovenska stran pa je bila zastopana tudi z desetčlansko delegacijo, sicer najmanjšo doslej, pa vendarle. Vendar se to ni zgodilo zato, ker bi se mariborska univerza spet odločila sodelovati pri tem simpoziju, ki nepretrgoma traja že od leta 1969 in je bila kot skupnost mariborskih visokošolskih zavodov tudi ustanovna članica, pač pa se je to zgodilo s poplačilom dolga hrvaške delegacije iz leta 2003. Mariborski univerzi se ta simpozij zdi previsok finančni vložek. Najti bo treba nekoga drugega, ki bi bil pripravljen ta projekt peljati tudi dolgoročno, ali pa ga res opustiti. Za leto 2006 se je angažiral Inštitut za novejšo zgodovino, ki je s pomočjo Ministrstva za kulturo tudi izdal gradivo simpozija s Ptuja iz leta 1998 in s tem je slovenska stran odpravila zamudo, ki je mariborska univerza ni mogla ali pa ni hotela odpraviti dolgih sedem let. Izstop mariborske univerze iz tega mednarodnega sodelovanja, ki je bilo vrsto let eno najbolj paradnih oblik sodelovanja Maribora na znanstvenem področju, ni povzročil nikakršnega odmeva v medijih, ne v mestu, ne na univerzi in tudi v stroki ne. Ostale države udeležence se sicer trudijo, da bi Slovenija ostala zraven, vendar se mi zdi, da stvari še niso dokončno rešene. Glede na koncept simpozija bi bilo sicer najbolj naravno, da je pomoč ljubljanskega inštituta nadvse dobrodošla in hvalevredna.

Omenim naj, da so v zadnjem letu izšli kar štirje modinški zborniki, in sicer poleg že omenjenega slovenskega še: Kószek 1996, Koprivnica 2002, in Nagyatád 2004 (še z letnico izdaje 2005). Zdaj čakajo na izid še simpoziji: Gradec 1987 in 1999, Radgona (Radkersburg) 2005 in pa seveda letošnji Mogersdorf 2006. Kószek 2001 pa je pred izidom, saj so bile korekture že razposlane.

Letos je bil simpozij v kraju, kjer je bila v njegovi bližini leta 1664 znana bitka s Turki in je iz tega kraja tudi izšla ideja o tem simpoziju. Vas Mogersdorf je bila letos že desetič gostiteljica in čeprav vas nima kakšne posebne infrastrukture, se organizatorji zelo potrudijo in s svojo prijaznostjo in ustrežljivostjo nadomestijo tisto, kar je drugod na višjem nivoju. Hrvaška in slovenska stran je prizorišče simpozija spreminjala, Madžari pa podobno kot Gradišćanska ostajajo zvesti Kószegu, ki je bil prireditelj že sedemkrat, pa tudi Štajerci so z eno samo izjemo organizirali svoj simpozij vedno v Gradcu.

Tema letošnjega srečanje je bila »Zdravstvo v panonskem prostoru od 16. do 18. stoletja.« Ostali člani mednarodnega organizacijskega komiteja bi sicer raje videli, če bi se nadaljevala tematika prejšnjega,